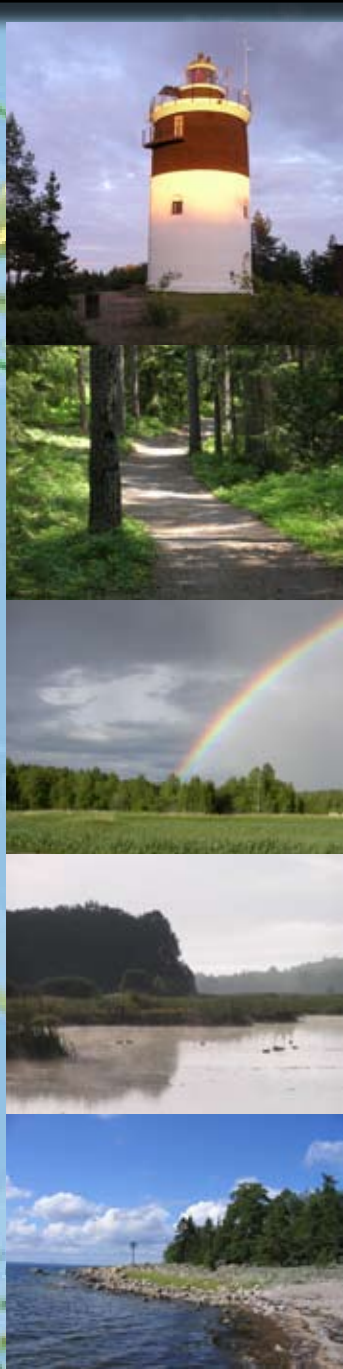
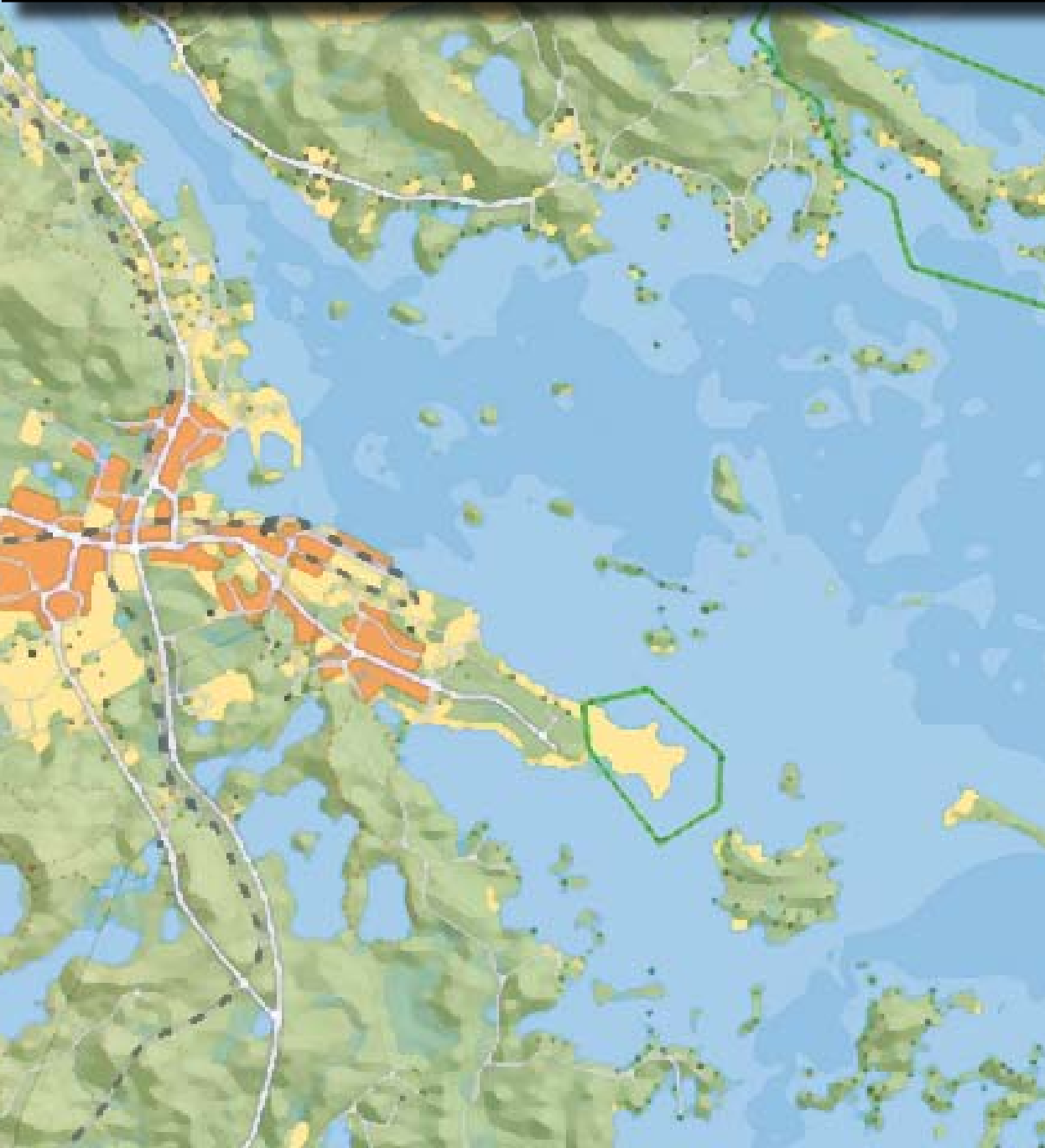

Vägen till Söderhamns unika natur

Vägen till Söderhamns unika natur - Söderhamns naturguide

”Med denna naturguide vill vi visa dig vägen till Söderhamns vackra natur. Vårt landskap som sträcker sig från de djupa skogarna i väst, till havet och skärgården i öst har ett fantastiskt urval av naturtyper. Här vill vi därför berätta om vad den har att erbjuda och om var du kan skåda fågel, motionera, flanera, studera sällsynta arter eller bara njuta av den underbara naturen.

Här i naturguiden beskrivs kommunens alla naturreservat och ytterligare två av Söderhamns pärlor. Det är platser med enastående miljöer och i flera fall med en rik historia. I texterna ligger först en översiktlig beskrivning av platsen. Därefter presenterar vi området och dess sevärdheter. Vi beskriver också naturliga skeenden som man ofta ser i naturen och enskilda arter har lyfts fram.

Vår förhoppning är att kunna locka kommuninnevånare och turister att besöka dessa områden. Vi vill med den kunskap vi förmedlar föda en nyfikenhet hos dig som läsare och besökare, något som förhoppningsvis också leder till ett större intresse för vår natur och vår omgivning.

Packa nu matsäcken och bege dig ut i vår vackra natur och upplev våra gränslösa tillgångar.”

Naturguiden är producerad av Andreas Häberg, Margareta Örn-Liljedahl och Monica Niklasson på Kultur och samhällsutvecklingsförvaltnings planerings och utvecklingsavdelning i samarbete med Anette Nord på kultur och fritidsavdelningen samt Naturskyddsföreningen och Friluftsförbundet.

Omslagsbilder, uppfifrån: Gunnar Andersson (bild 1, 7, 8), Anna Onelius (bild 2, 5),

Margareta Örn-Liljedahl (bild 3, 4), Thomas Thiger (bild 6)

Kartor: Sölve Eriksson, Maps4u

Teckningar: Jonas Lundin, Gävle. Kenneth Englund, Hudiksvall (Skarv och säl på hällar, sidan 12).

Långbros naturreservat

Foto: Andreas Håberg

Djupt inne i Trönöskogarna, i Söderhamns kommuns nordvästra ände, finner du ett stycke vildmark i ett kuperat landskap. Här växer gammal naturskog där förekomsten av aspar är ovanligt hög. Naturreservatet har en rik flora av framförallt lavar, mossor och vedlevande svampar och rymmer många sällsynta och hotade arter. Här kan du höra ugglorna hoa, hackspettarna trumma och det är inte osannolikt att du stöter på en älg i skogen. Om du är uppmärksam kan du få se grynig gelélav som i Långbros naturreservat växer på en av bara två platser i hela Hälsingland.

I det stiglösa landskapet kan man njuta av stillheten i den gamla naturskogen. Skogen i reservatets norra del består av 150-200-åriga barrträd och grova aspar som står insprängd i bestånd av yngre skog med mycket lövträd. I träden växer rikligt med skägglav som svajar i vinden. På lågorna, men också på vissa stående träd växer gott om nedbrytande svampar som gran-, kött- och ullticka. Tillgången på gamla träd och torrakor gör det intressant för hålllevande fågelarter och det finns därför chans att få se bland annat ugglor och hackspettar i området. En av dessa är den tretåiga hackspetten som till skillnad från de flesta andra hackspettsarter saknar röd hjässa, den är istället gul på huvudet. Denna art är en riktig skogsvårdare som äter larver och puppor av den stora skadegöraren på skog, granbarkborren. Den äter också vedbock och flera andra skadeinsekter. Förekomst av

tretåig hackspett i ett område kan lätt fastställas utan att man behöver se själva fågeln. Den lämnar nämligen tydliga spår efter sig, i första hand på granar, i form av ringar som hackas ur, den ena ovanför den andra.

Tretåig hackspett

Blandskog med gränlåga

En raritet i länet

Här i Långbros naturreservat har grynig gelélav en av sina två kända växtplatser i Hälsingland. Arten har stora krav på sin växtplats och att den växer här tyder på att det funnits gott om asp under en längre tid. Laven kräver också en hög luftfuktighet och en

skuggig miljö för att överleva. Även andra arter trivs i denna miljö och här finns även flera andra rödlistade arter, som aspgelélav och lunglav. Detta är en stor orsak till att området skyddas som naturreservat.

Utsikt från reservatet

Foto: Andreas Håberg

Spår i skogen

På höjderna är hållar och klapperstensfält bevuxna med skog, men från det högsta berget i området får man ändå en fin utsikt över det böljande landskapet. Gamla grå, förvridna och urholkade tallstammar står på flera ställen kvar likt skorstenar i trä. I många ställen sitter kottar fastkilade. Det är hackspettar som använt dem som hackspettssmedjor, d.v.s. som hållare när de hackar frön ur kottarna. Gör man ett besök under vintern märker man tydligt av det rika djurlivet i området. I snön syns många spår som korsar varandra och speciellt älgen förekommer rikligt.

Lövträdens roll

I naturreservatets södra del möts du av en ca 90-årig skog som domineras av asp. Aspen och andra lövträd etablerar sig ofta tidigt efter en störning, t.ex. brand, eftersom de växer snabbare än granen och tallen och bildar något man kallar en lövbränna. Det är en tidig utvecklingsfas i skogsmarken och med åren växer i regel barrträden upp och kväver lövträden. Men också en lång period efter det att lövträden dött fungerar deras stammar som viktiga livsmiljöer för många arter. Tillgången på lövträd i våra skogar är därför viktig ur naturvårdssynpunkt.

Fäbodsvallen

Strax söder om reservatet ligger Långbros fäbod där flera gamla timmerstugor står samlade vid sjön. Nedanför växer björkarna glest i backen och på våren möts du här av vitsippornas blomning som speglar sig i vattenytan.

Vägbeskrivning

Till reservatets södra ände tar du dig genom att först åka mot Trönö som ligger ca 20 km nordväst om Söderhamn. När du passerar kiosken och affären i Trönö är det ca 3,5 km kvar innan du kommer till avfartsvägen mot reservatet som ligger på höger sida. Här ser du också en skylt mot reservatet och närmare 10 km upp efter skogsbilvägen finns Långbrosbodarna, en fäbodvall som ligger vid Långbrosbodsjön. På nordöstra sidan av sjön ligger reservatet.

Till den norra delen av reservatet kommer du via två vägar. Den ena går genom Lindefallet som ligger efter gamla E4:an närmare 20 km norr om Söderhamn. I själva byn finns en väg som efter 5 km når fram till Åltjärnarna där du får parkera. Reservatet ligger på västra sidan om tjärnen. Du kan också fortsätta längs gamla E4:an upp till avfarten mot Boda bruk på vänster sida. Ca 7 km in finns en väg på vänster sida där skyltning mot naturreservatet finns. Se också kartan på sidan 2.

I kommunens nordöstra del, en bit in från kusten, ligger ett 320 hektar stort skogsområde som utgör Skvallerbäckens naturreservat. Skogen har i vissa delar lämnats orörd sedan 1800-talet och har idag många strukturer som är typiska för naturskogen. Runtom står yngre skog och tillsammans med myrarna som ligger insprängda i landskapet bildas en mosaik av naturtyper. Naturreservatet får utvecklas fritt för att gynna skogens biologiska mångfald och här finns många hotade arter av mossor, lavar, svampar, insekter och fåglar redan idag.

De områden inom Skvallerbäckens naturreservat som har störst naturvärden finner du dels i den sydöstra delen där sumpskog med barrträd av varierad ålder blandas med lövträd. I de norra och sydvästra delarna växer en skog som inte avverkats under lång tid. Här står enstaka tallar som är över 250 år gamla. I övrigt är skogen varierad både vad det gäller ålder, trädslag och skogens täthet. Liksom de andra naturreservaten i kommunen har också Skvallerbäcken mycket att erbjuda. Även om det saknas stigar i reservatet som visar vägen finns massor att uppleva, det gäller bara att ha lite koll på vad man ska titta efter. Det är få saker som går upp mot att uppleva dramatiken i ett tjäderspel eller att vandra i den fritt växande skogen och njuta av naturens stillhet. Här finns möjligheten att göra det.

Brandens påverkan och betydelse

Ovanför Glatjärnen har skogen karaktären av en lövbränna, d.v.s. en skog dominerad av lövträd som uppkommit efter brand. Marken i det blockrika landskapet är torr, speciellt på kullarna där tallskogen i regel står gles.

Dessa skogar brinner naturligt med jämna mellanrum. Sannolikheten att det ska brinna ökar då mängden död ved blir större. Myrarna och de fuktiga skogarna findrar

Tranbär

i regel eldens spridning. Något man också utnyttjar när man tillämpar naturvårdsbränning i skogar och på hyggen. Genom tallarnas tjocka bark och de höga kvistfria stammarna biter inte flammorna. Spår efter elden syns bara som sår längst ner på stammarna. Trädet läker såret genom att skapa en vallning och bildar därigenom ett så kallat brandljud.

Efter en kraftig brand får lövträden en chans att etablera i ett område. En del arter är bunden till brandfält. Flera nedbrytande svampar är beroende av bränd död ved och även en del insekter lägger ägg i barken på brända stammar. Vissa växter har frön som ligger i marken och väntar på att de ska få gro, vilket de ofta kan efter en brand. Den nakna marken ger en möjligt för nya arter att etablera sig. En del växter har en strategi där de genom att producera mängder med frön som är lätt att sprida, kan hitta växtplatser som inte är bevuxna. Dessa kallas opportunisterna och dyker vanligen upp en kort tid efter en störning men blir med tiden, då de ofta har svårt att hävda sig, utkonkurrerade av andra arter.

Rosling

Myrmarkens uppkomst

Här i området kan man följa en naturlig process som man ofta ser i naturen utan att alltid reflektera över

det, nämligen när sjöar växer igen och bildar myrmark. När marken stiger ur havet snörs havsvikar av och bildar sjöar och tjärnar. Dessa fylls så småningom upp av sediment från omgivningen och av rester från växter. Vegetationen tar med tiden över och de mer eller mindre nedbrutna växtresterna vid sjökanten bildar ett lager som kallas torv. Detta lager ökar efter hand och skapar gungfly som breder ut sig allt mer. Till slut täcker torven stora delar av sjön och bildar därmed ett kärr. Då kärret blir fastare växer ibland skogen in. På de skogsbeklädda myrmarkerna i reservatet växer skvattram i stora mängder under tallarna. Dess aromatiska doft ger en karaktäristisk lukt som man ofta förknippar med myren. Bredvid växer ofta roslig och på den öppna myrmarken breder

Orrtupp

Skvattram

Foto: Gunnar Andersson

revor av tranbär ut sig ovanpå lagret av mossa. Där nederbörden är tillräckligt stor fortsätter tillväxten av mossa och starr på kärret. Dessa kan med tiden få en välvd form och går då under benämningen högmosse. Ett exempel på en mosse med en svagt välvd form finns vid Igeltjärnen i södra delen av naturreservatet.

Våra största skogshöns

Inom Skvallerbäckens naturreservat finns också våra största skogshöns, tjäder och orre. De tillhör de fåtal fågelarter i landet som har en speciell parningsritual i form av ett så kallat orr- eller tjäderspel. I detta spel utmanar tupparna varandra på en bestämd plats. Det är på våren som tupparna samlas, före gryningens infall. Vid spelplatsen utkämpas strider mellan rivalerna där de svagare motas bort.

När det gäller spelplatsen är tjädern mycket kräsen på miljön. De vill ha en öppen glänta i gammal tallskog med höga stammar, gärna med inslag av kala hållar. Dess ljud är under själva leken mycket speciellt och kan lätt kännas igen. Det börjar med knäppningar som repeteras ett antal gånger innan ett kluckande ljud hörs, därefter avslutas det hela med ett väsande ljud innan tuppen börjar om igen. Det kluckande ljudet som låter lite som en flaskkork som dras ur, är skarpt och kan höras på ett mycket långt avstånd. Orren som är något mindre och lättats känns igen på de böjda stjärtfjädrarna har inte samma krav på spelplats som sin större släkting. Orren vill ha en öppen miljö och håller gärna till i myrlandskapet där den hävdar ett revir under spelet. Det riktiga orrspelet brukar i regel komma igång under april, men tupparna ses ofta samlade långt tidigare, ofta på frusna sjöar. Hönorna befinner sig i regel i utkanten i väntan på de segrande tupparna.

Vägbeskrivning

Följ E4:an norrut till avfart Långvind, ca 15 km norr om Söderhamn. Fortsätt mot Långvind, första vägen till höger leder genom Losjö och vidare till den södra delen av reservatet. Fortsätter du istället mot Långvind finns en avfartsväg mot Rosenvall på höger sida efter ca 4 km. Denna väg leder in i de centrala delarna av reservatet. Den norra delen går också att nå om man fortsätter vidare mot Långvind. Se också kartan på sidan 2.

Det är även möjligt att ta sig till den östra sidan av reservatet om man åker mot Skärså. Vik av mot Skärså camping och fortsätt vidare norrut förbi Fagervik, håll därefter till vänster. Efter att ha passerat en myr på höger sida når du en vändplan och du har då kommit in i reservatet.

Storjungfrun

Foto: Margareta Örn-Liljedahl

I Söderhamns yttre skärgård finner du kommunens största ö, Storjungfrun. Den ligger 7 km utanför kusten och syns från fastland bara som en skogsbeklädd strimma i horisonten. På den över 300 ha stora ön finns en mycket skiftande natur med en rik flora och gott om lämningar från den fiskarkultur som går mer än 500 år tillbaks i tiden. Bland annat finns ett kapell från 1600-talet kvar. I den charmiga hamnen vid öns nordöstra udde står en reslig fyr. Runtom ligger stugorna utspridda i den klapperstensbeklädda sluttningen. Längs med bryggan finns flera båtplatser men har du ingen egen båt finns det möjlighet åka med taxibåten och vill du sova över finns också stugor att hyra.

Storjungfrun skiljer sig från många andra öar i skärgården då bebyggelsen är koncentrerad till en begränsad yta runt fyrhamnen. Resten av den stora ön är tillgänglig för dig som besökare att utforska. Här finns alla förutsättningar till en spännande vistelse, men också för avkoppling. I fyrhamnen finns 25 båtplatser, toalett och bastu för besökare.

Varitaionsrik natur

När man vandrar längs öns många stigar får man uppleva en omväxlande natur. Skogen täcker stora delar av ön och är bitvis väldigt tät, ibland till den grad att dagsljuset tonas ner till en mörk skugga. Här är växtligheten på marken starkt begränsad, men för nästroten som växer i denna miljö spelar det ingen roll. Nästroten är en orkidé som får sin näring ge-

nom att bryta ner organiskt material istället för att nyttja solen energi som de flesta andra växter. Den saknar därför den gröna färgen av klorofyll och den är brunaktig som om den redan gått in i vintervila. När man fortsätter längs stigen kan landskapet i nästa stund öppna upp sig, kanske kommer man till ett klapperstensfält där forna strandlinjer framträder som tydliga nivåskillnader. Eller så har man klivit in en pelarsal av gamla, grova tallar som står glest i blåbärsriset. På flera ställen i skogen speglar sig sol-ljuset i de små tjärnar som ligger efter stigarna.

Lummig strandvegetation

Längs stränderna står på många ställen en bård av alträd där växtligheten är lummig och rik på örter. Barrträden står på högre höjd, längre upp från stranden, i väntan på att landet ska höja sig ur havet. Till skillnad från alen tål varken gran eller tall att marken översvämmas som strandskogen ofta gör. Alen kan genom rotnölar som innehåller bakterier, fixera luftens kväve. Trädet har därför gott om näring och faller sina blad gröna på hösten. Andra lövträd tar istället tillvara på kvävet i bladen, vilket visar sig genom att bladen blir röda innan de faller av. Under alarna bildas en näringsrik mylla av löven samtidigt som vågorna sköljer in näring på stränderna då val-lar av förmultnande tång byggs upp.

Stinknäva i klapperstonsfält

Foto: Margareta Örn-Liljedahl

Slätterblomma

Uthyrningsstugor

Foto: Gunnar Andersson

Genom landhöjningen har det på flera ställen bildats havssträndängar då flacka, låglänta områden höjts ur havet. Detta är skärgårdens artrikaste växtlokal och på försommaren står ängen i full blom. Slätterblomman växer ofta i denna miljö och dess blomning sågs förr som ett tecken på att tiden för slättern var inne. En annan art som ofta går att se på strandängen är ormroten som har en liten annorlunda strategi för att föröka sig. Dess knoppar gror nämligen fast de sitter kvar på blommans ax. När de faller av har de redan bildat små plantor som har en större chans att överleva på egen hand än vad ett frö skulle ha.

Tillgångar för friluftslivet

Vågornas inverkan är tydlig då stränderna i huvudsak består av stora stenblock efter att det finare materialet sköljts bort. Är man badsugen är de kala hållarna på öns norra udde och sandstranden vid Toppatall, som ligger i en skyddad vik på öns västra sida att rekommendera. Vid Toppatall finns såväl grillplats som toaletter och brygga och detta är en av få platser där marken ger förutsättning för tältning på den i övrigt steniga ön.

Öns kulturhistoria

Sedan slutet på 1500-talet ägde Gävle-fiskarena rätten till Storjungfrun och fisket runt ön. De hade sedan tidigare monopol på många norrlandshamnar, varav Storjungfrun var en. Den lokala befolkningen fick ta del av fisket i området först när kung Gustav II Adolf skänkte ön till Söderhamn stad år 1620, i

samband med att Söderhamn fick sina stadsprivilegier. Ön gick då under namnet Helgön och det var först på 1650-talet den började kallas Jungfrun eller Storjungfrun. Då, liksom nu, var hamnen placerad på öns nordöstra del och flera lämningar finns idag att betrakta här. Det lilla kapell som står i hamnen, byggdes troligtvis av fiskarbefolkningen på 1600-talet. Genom att landet höjer sig ca 0,7 m per 100 år i området har nya hamnar anlagts allt eftersom strandlinjen förskjutits. De två äldsta hamnarna är idag utbildade som två mossar väster om kapellet. Här finns lämningar av kajer, husgrunder och den kanal som en gång band samman de två hamnarna. Fyren som står i hamnen var Sveriges sista fungerande stenkolsfyrr när den byggdes om år 1853. Fyrvaktarbostaden, som idag används som sommarbostad, beboddes året runt av fyrbesättning från år 1838 då fyren stod klar, fram till år 1964 då den automatiserades.

Sandstrand vid Toppatall

Foto: Andreas Håberg

Mer information

När du planerar att göra ett besök på ön kan du använda den upplevelseguide som finns för Storjungfrun. Den innehåller en detaljerad karta över stigarnas dragning och information om var du återfinner öns sevärdheter som växtlokaler, kulturlämningar och utflyktsmål. Den finns i hamnen och vid Toppatall och hos Söderhamns Turistbyrå.

Vägbeskrivning

För den som saknar egen båt finns en taxibåt att chartra. Mer info om taxibåten får du på 0270-75134 eller 070-649 41 51.

Stuguthyrning: För bokning av stugor, kontakta Söderhamns Turistbyrå på 0270-753 53.

Ormrot

Foto: Lars Bygdemark

I skärgården söder om Söderhamn ligger Axmar naturreservat. Söderhamns kommun, men också länets största naturreservat. Det sträcker sig ner över gränsen mellan Hälsingland och Gästrikland och skyddar ett område som innefattar en lång kuststräcka och den rika övärlden utanför. Naturreservatet bildar det enda större kustområde längs hela södra bottenhavskusten som till stor del saknar större miljöstörande verksamhet som industrier eller omfattande bebyggelse. Skärgården med de många öarna är en stor tillgång för friluftslivet. Här finns också stora naturvärden och många kulturlämningar som vittnar om en epok då järnbruken blomstrade i Sverige.

Naturreservatet består av 3500 ha vatten och 950 ha land. Skärgården i området omfattar en mängd öar av varierande storlek, från små skär och holmar till den över 400 hektar stora Kusön. Kusten är flack och blockrik och de steniga stränderna är svårtillgängliga. Fina farleder och hamnar gör ändå området attraktivt och av stor betydelse för det båtburna friluftslivet. Med kajak öppnar sig ännu större möjligheter att röra sig fritt och undersöka den vackra övärlden.

på en del står närmare 300 år gamla tallar. Kanske har du lagt märke till att växtligheten på öarna kommer i en viss följd. Runt barrskogen står ofta en bård av lövskog utmed stränderna, i vissa fall med inslag av ädla lövträd som alm, lönn och ask. Att växtligheten har just detta utseende har att göra med hur arter är anpassade till olika växtplatser. Närmast havet står de salttåliga växterna medan lövträden växer längre upp på land. I skydd av lövbården står barrträden som växer där havets vågor inte längre når marken. Genom landhöjningen ändras växtligheten på öarna allt eftersom de reser sig ur havet och i reservatet kan man jämföra utvecklingen mellan öar av varierad storlek och ålder.

Kabbleka, Axmar naturreservat

Foto: Andreas Häberg

Öarnas växtlighet

I allmänhet växer barrskog med inslag av lövträd i reservatet. På de större öarna har skogen genom tiderna avverkats och använts till bete. De mindre öarna har i regel lämnats orörda på grund av sin ringa storlek. Där är växtligheten ofta urskogsartad,

Havsörn

Skärgårdens fågelliv

Fågellivet i reservatet är rikt med bland annat ejder, svärta, småskrake och vigg. I norra delen av reservatet ligger ön Granskär som är ett fågelskyddsområde. För att skydda fågellivet är det förbjudet att gå i land på ön under perioden 1 mars – 15 augusti. På de kala hållarna ligger ofta sälar samlade. Det finns också stora chanser att få se den ståtliga havsörnen som regelbundet vistas i området. Havsörnen som är Sveriges största rovfågel var på 1970-talet på väg att utrotas. Allt färre ungar föddes fram och antalet havsörnar minskade snabbt. Man kom fram till att örnen påverkats av miljögifter, bland annat från bekämpningsmedlet DDT. Små mängder som fanns i fisk och sjöfåglar, vilket är dess huvudsakliga föda, lagrades i allt högre doser i örnen. Dessa miljögifter förbjöds i Sverige och stora delar av världen på 1970-talet. Ett projekt startades upp där havsörnen stödutfodras vintertid, bland annat i Axmar naturreservat, vilket gjort att fler ungar än vad som annars är vanligt har överlevt. Populationen har tack vare detta återhämtat sig och är idag livskraftig igen.

Reservatets smultronställen

I den natursköna och variationsrika skärgården finns många utflyktsmål att besöka. På Kusö kalv ligger flera fina naturhamnar skyddade djupt inne i vikarna och på ön finns två lagunerna där man ofta ser häger. I den östra hamnen finns också en barnvänlig sandstrand. Även på Kusön finns flera sandstränder som inbjuder till bad. På den norra delen av ön ligger ett fiskeläge. Här bodde tidigare ett dussintal familjer året runt. De livnärde sig på fiske men bedrev också jordbruk på ön. En skola fanns här fram till 1927 och som mest undervisades en skara om ett 20-tal barn av en bofast lärarinna. Jordbruket lades ner i mitten av 1900-talet och 1967 flyttade den sista familjen från ön. Också på Kusö kalv fanns bofasta, men ön övergavs på 1920-talet. De bodde i en hamn som an-

lades av Gävlefiskare flera århundraden tidigare. På båda öarna finns idag rastplatser, en del med eldstäder, vindskydd och toaletter. Både nord- och sydost om reservatets gränser ligger fler öar som är värda ett besök.

Vy över Axmar naturreservat

Foto: Andreas Häberg

Järnbrukets historia i området

Strax väster om reservatet, i höjd med dess centrum, ligger Axmar bruk. En bit in från kusten, upp efter Skärjån, anlades här ett järnbruk år 1671. Sverige som under denna tid var en stormakt och medverkade i krig var i behov av allt större mängder järn, samtidigt som det också var en värdefull exportvara. Flera järnbruk byggdes därför i landet under denna tid. I Axmar bruk gav platsen goda förutsättningar för järnbruket. Närheten till kusten gjorde att järnmalm kunde transportera hit på havet och det färdiga järnet kunde lätt fraktas härifrån. Ån gav vattenkraft och de stora skogarna i området gav underlag för tillverkning av träkol, som var det bränsle man använde i ugnarna. Under denna tid var arbetet med att tillverka träkol i kolmilor en omfattande syssla i skogarna i dessa trakter.

Säl och skarvar

Ejder hona (Åda)

Ödeläggelse och uppbyggnad

År 1721 brändes bruket ner av ryssarna som då härjade längs norrlandskusten. Bruket återuppbyggdes igen och verksamheten fortsatte. 1860 beslöts att ett nytt järnbruk med högre kapacitet och modernare teknik skulle byggas närmare havet. Av det gamla industriområdet gjordes en engelsk park och en stor och praktfull herrgård, allmänt kallad slottet, byggdes. 1927 avvecklades verksamheten helt. Hyttan från 1860 har rustats upp och är på helgerna under sommarsäsongen öppen för allmänheten. Även den engelska parken är öppen för besökaren. Kvar i parken står lusthuset, kvarnen och ruinen efter smedjan, men själva herrgården revs på 1970-talet.

Engelska parken

Foto: Andreas Häberg

Sjöfartens lämningar

Genom att stora mängder material transporterats till och från bruket under de mer än 250 år som verksamheten pågick, har också otaliga fraktfartyg seglat hit. Båttrafik på väg till sågverk, andra järnbruk och städer i norrland har också passerat i farlederna i området. Likaså Gävlefiskarna som seglade förbi här under tidigare århundraden på väg mellan säsongsfiskeplatserna. Många spår efter sjöfarten finns därför på havets botten i området. I reservatet finns lämningar efter vrak som daterats från 1500- till 1900-talet. De består av både förlisningar och sänkningar. Lämningar i form av tackjärn som tappats, ballast från fartygen och gamla flaskor som kastats i sjön ligger på botten. Vraken består av både segelfartyg och de pråmar som använts av bruket. Deras längd uppgår i flera fall till mellan 20 och 30 meter. Många vrak ligger på grunda vatten och är därmed lättillgängliga för dykare.

Vägbeskrivning

Strax norr om naturreservatet går en väg ut till havet vid fiskeläget i Trollharen. Bilväg finns även ut till havsstranden vid Axmar bruk. På dessa ställen finns förutom en vacker miljö också utställningslokal, fiskrestaurang och fiskbutik.

Till fiskeläget i Trollharen som ligger ca 25 km söder om Söderhamn tar du dig genom att åka mot Sandarne, Ljusne och vidare söderut. Axmar bruk, ca 30 km söder om Söderhamn, ligger utmed samma väg. Se också kartan på sidan 2.

Tätortsnära natur

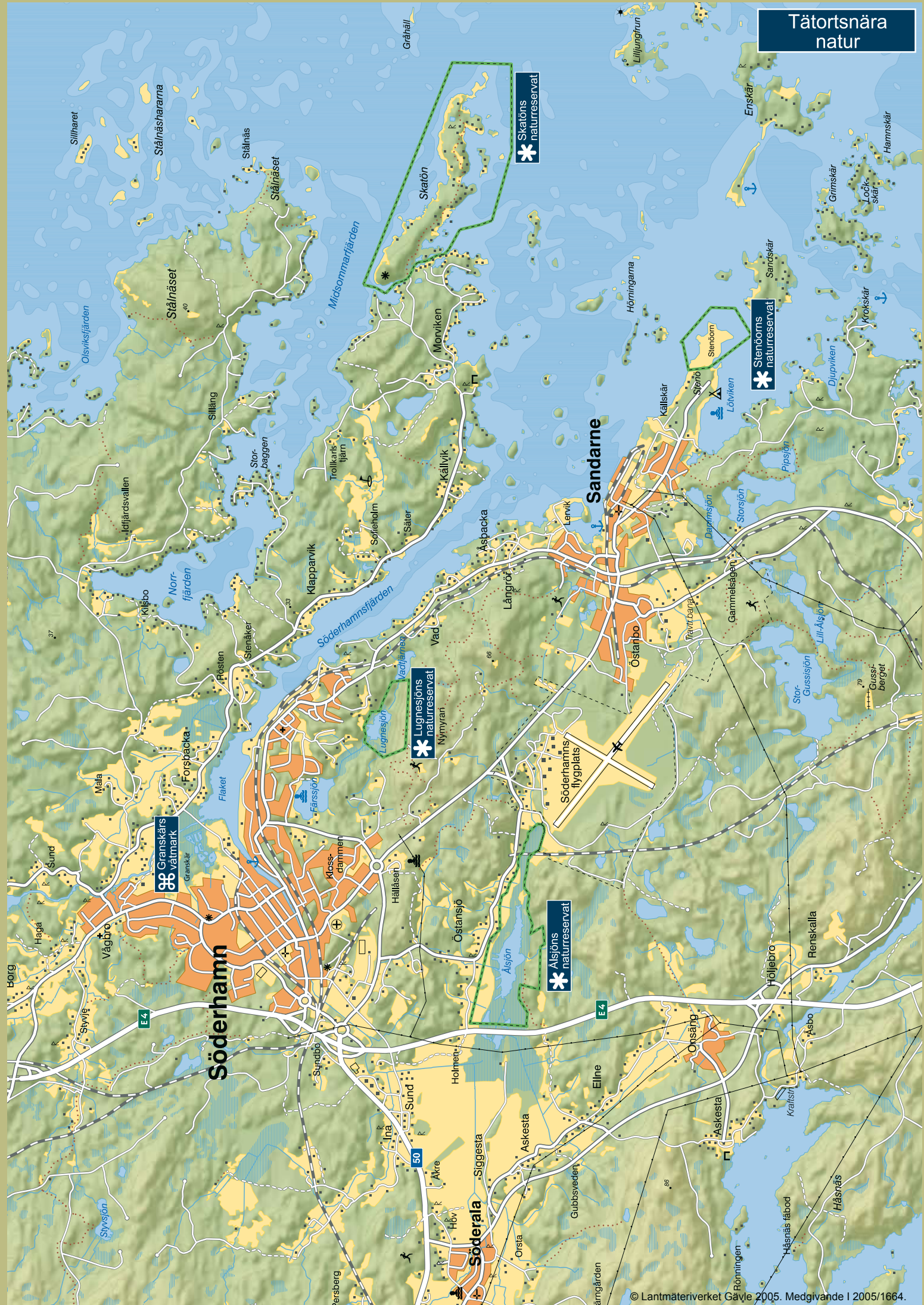
”Här i Söderhamn finns unika möjligheter att uppleva natur på nära håll. Som kartan intill visar finner du flera skyddade områden med storslaget växt- och djurliv inom gång- och cykelavstånd från stadens centrum.

Även inne i Söderhamns stad finns gott om grönområden och skogen växer in över Östra- och Västra berget. Denna tätortsnära natur har en särskilt stor betydelse för stadens innevånare och besökare. När-naturen är nämligen viktig för den psykiska hälsan genom att den kan minska stress och oro, öka koncentrationsförmågan, sänka blodtrycket och ge bättre motorik.

Genom stadens centrum rinner också Söderhamnsåns porlande vatten. Här finns närmare 20 arter av fisk som genom fiskevårdsåtgärder kan vandra allt längre upp i åsystemet. Den rödlistade uttern ses regelbundet i ån nedanför rådhuset, har du tur får du syn på den du också. Under höst och vår kan man uppleva hur vattnet formligen kokar av fisk som vandrar upp i Söderhamnsån. Du kan lätt se deras silvriga sidor blixtra i solen när de vakar på ytan.

Vi vill här nedan presentera områden i den tätortsnära naturen där det finns stora möjligheter till härliga naturupplevelser. Områden som väntar på ditt besök, så ta vara på chansen att utforska naturen i Söderhamns närhet!”

Granskärs våtmark

Foto: Margareta Örn-Liljedahl

Granskär gör verkligen skäl för namnet tätortsnära natur. Området är ett dammsystem som ligger i en naturlig våtmark, strax öster om Söderhamns centrum. Dess stadsnära läge inbjuder till ett spontant besök och det lättillgängliga naturområdet är ett utmärkt utflyktsmål. Granskär är också idealiskt som besöksmål för skolorna och en stor tillgång för den naturintresserade som saknar bil, vill ta en promenad eller cykeltur till besöksmålet.

Granskär ligger i ett större, vassbeklätt våtmarksområde som bildar den inre delen av Söderhamnsfjärden. En idé föddes om att utnyttja våtmarken som ett extra reningssteg mellan havet och Söderhamns reningsverk. År 2004 kunde man inviga det som idag är Sveriges nordligaste våtmark för efterbehandling av avloppsvatten. Anläggningen består av åtta dammar fördelade på två system som bildar en buffert för näringsämnen. Alger och växter i dammarna tar upp stora delar av det kväve och fosfor som kommer från reningsverket. Med hjälp av bakterier omvandlas nitraten till fritt kväve i en process som kallas denitrifikation. Denna process sker naturligt i våtmarker och genom att mängden växtnärsämnen reduceras, minskar också problemen med övergödning, d.v.s. eutrofiering. Övergödningen i havet leder till bland annat algblooming och syrefria bottenar och räknas som ett av de största hoten mot havsmiljön.

Områdets fågelliv

Redan tidigare fanns ett rikt fågelliv i våtmarken men dammarna bildar en attraktiv miljö där många fågelarter rastar under vår och höst. Området är också en häckningsplats flera arter. Genom det ständiga tillflödet av näringsämnen är växtligheten i dammarna omfattande och själva vattenytan är ibland svåra att se mellan vassruggarna. Den mindre strandpiparen ser man dock när den springer på den öppna marken runt stränderna.

Häger

Hägern som lätt känns igen på den långa s-formade halsen är en återkommande besökare i Granskär.

En annan art är sothönan som nyttjar vassen som boplats, dess svarta fjäderdräkt och den vita näbben och pannan gör den svår att missa. Från utsiktsplatsen får man en bra överblick över hela området och en utmärkt plats för att skåda fåglar från.

Sothöna

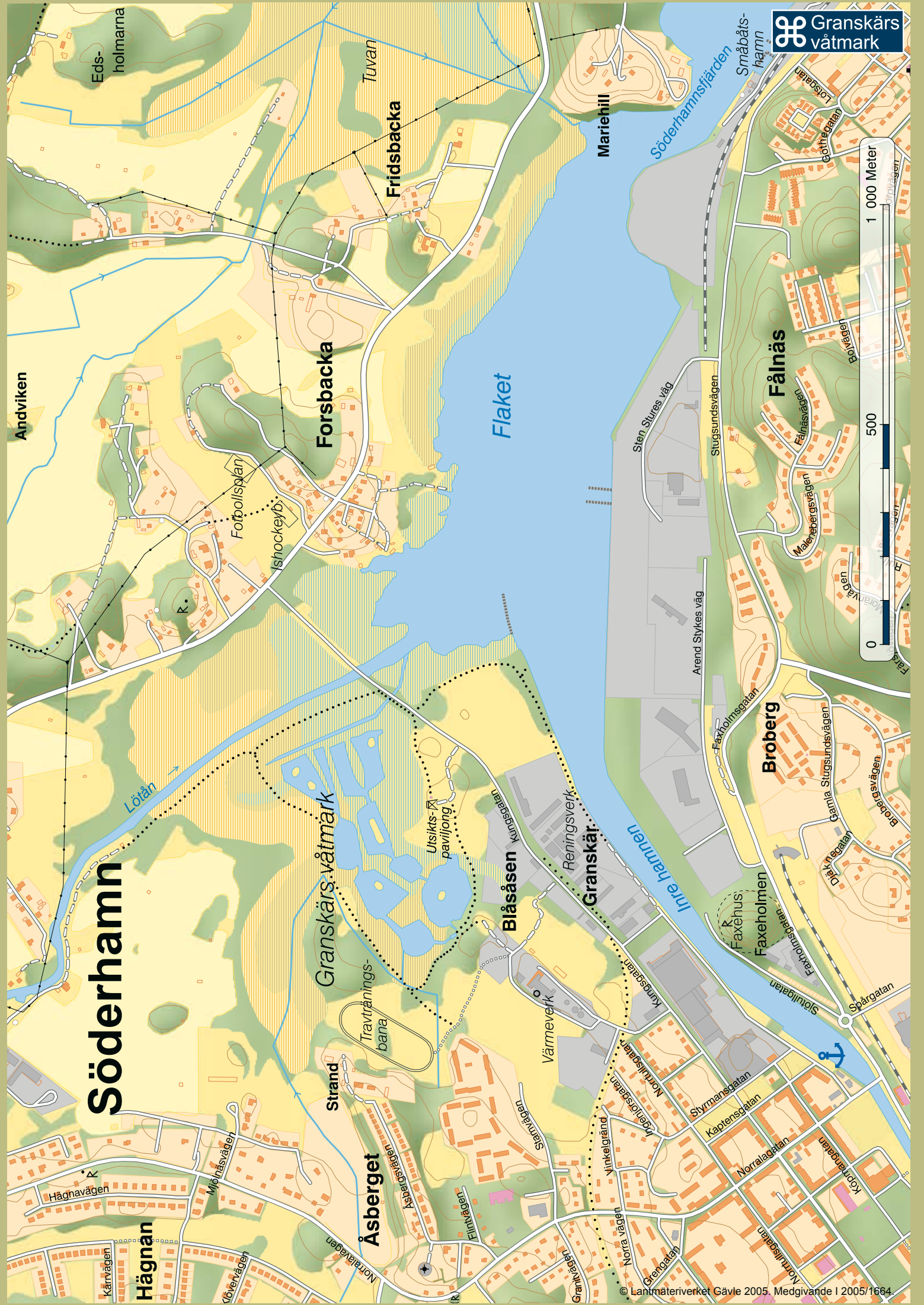
Områdets tillgänglighet

En gång- och cykelväg går runt området vilket gör det lättillgängligt även för den som använder rullstol eller har med sig barnvagn. Efter en fikapaus på en bänk i området eller vid utsiktsplatsen kan man fortsätta längs med någon av de stigar som ansluter till våtmarken. Vill man ta en längre tur finns naturstigen som leder till Vågbro. Stigen slingrar sig upp efter Lötån och med lite tur får man se uttern som lever här. Vill man återvända till centrum kan man gå utmed Söderhamnsåns strandpromenad.

Vägbeskrivning

Följ Kungsgatan, som går parallellt norr om gågatan, österut i riktning mot Forsbacka. I slutet på vägen, när man passerat den sista byggnaden på vänster sida, ligger vägen in mot Granskär på vänster sida.

Lugnsjöns naturreservat

Foto: Anna Onelius

Lugnsjöns naturreservat som omfattar sjön och marken runtom har mycket att erbjuda. I naturreservatet finns de flesta av Sveriges hackspettsarter och i det ovanliga och stora lövskogsområdet kan du också se mycket småfågel. Särskilt sångarna trivs i buskagen. Våren är en speciellt vacker och upplevelserik tid här med både fågelsång och blomsterprakt. I skogen är florán rik och naturreservatet är ett fint rekreationsområde med närhet till Hällmyrans friluftsområde.

Ett fåtal kilometer sydost om Söderhamns, på lagom cykelavstånd från stans centrum, ligger Lugnsjöns naturreservat. I naturreservatets västra del möts man av en lummig miljö där lövträden står samlade. Avbrutna grenar och stammar ligger om vart annat och trädens grenar böjer sig i mjuka former ner över vägen. Klubbalskärret och det närmare 100-åriga gråalsbeståndet var en avgörande orsak till att området skyddats som naturreservat.

Frodig vegetation

I den ovanligt stora lövskogen finns flera sydliga arter. Sårlåkan är en sådan växt som har en av sina nordligaste växtplatser vid Lugnsjön. Den växer ofta i artrika skogsmiljöer och som namnet antyder användes växten flitigt för att läka sårskador förr i tiden. Hur effektiv den är i detta avseende råder det delade meningar om. Frodigheten i området har sin förklaring i den kalkrika jorden. Kalken kommer

från det skalgrus som finns i marken, som har sitt ursprung från när skal av musslor avlagrades här då området var havsbotten. Under lövverket är vegetationen tät och lundartad och här trivs många småfåglar, framförallt sångare av olika slag.

Hackspettarnas paradis

I öst byter skogen karaktär till gammal barrskog med mycket gran. Kombinationen mellan dessa skogstyper gynnar hackspettar där lövträden ger ett stort utbud av hålträd. Detta är också anledningen till att de allra flesta av landets hackspettsarter regelbundet ses i Lugnsjöns naturreservat.

Väg med anor

Grusvägen som går rakt igenom reservatet på sjöns södra sida underlättar framkomligheten i området med cykel såväl som barnvagn och rullstol. Denna väg var en gång genomfartsleden för transporter från Söderhamn och söderut längs kusten. Vid sjön finns två utsiktstorn, det västra ligger intill vägen och är tillgängligt med rullstol.

Sjön växer igen

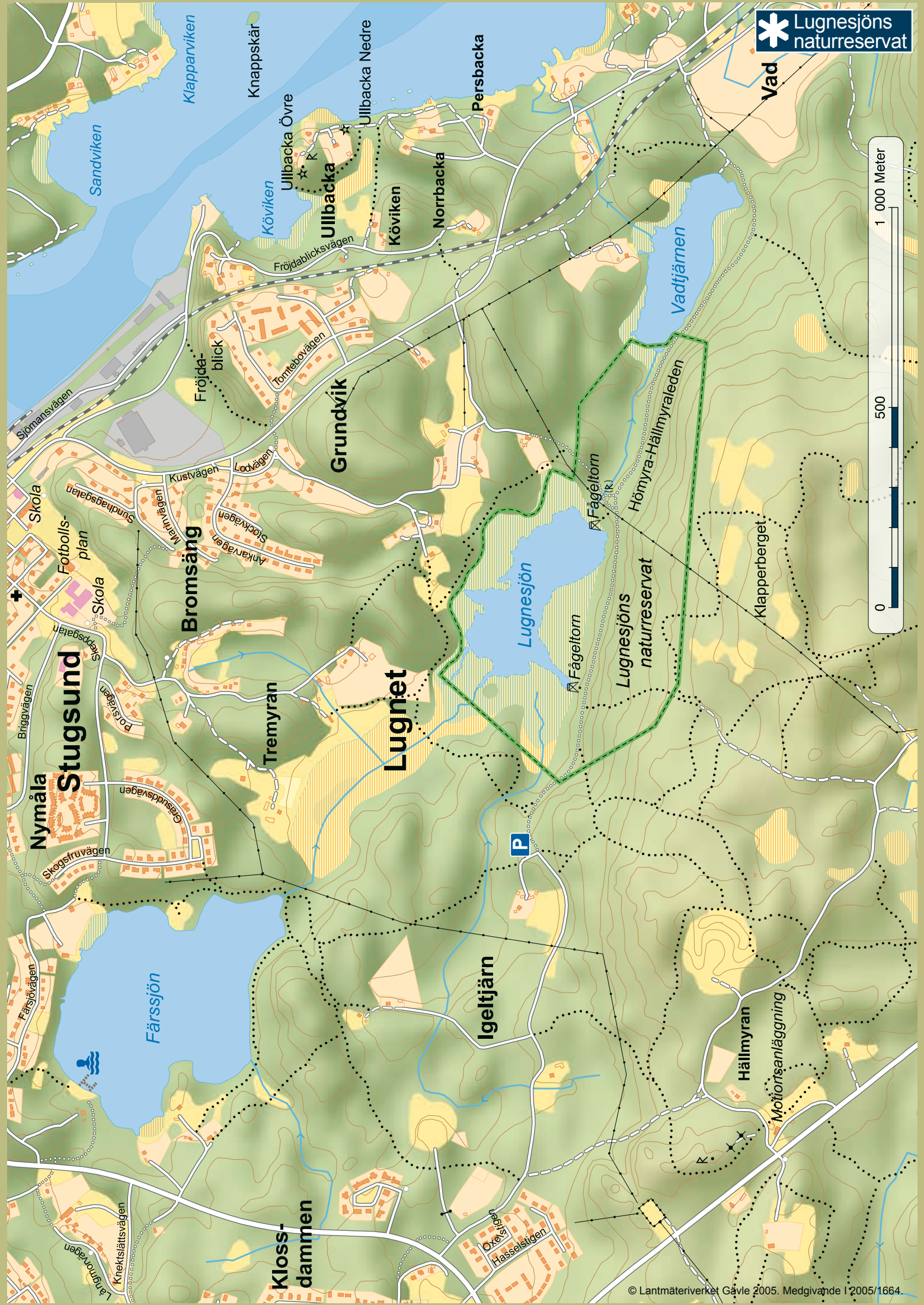
I början på 1900-talet sänktes sjön då man ville utöka mängden åkermark och Lugnsjön är därför väldigt grund idag. Fågellivet i sjön har varit rikt med många häckande arter. Vattnet som rinner in i sjön är näringsrikt och i sjön frodas vass och vattenaloe. På vissa delar har också tallplantor och björksly börjat växa upp. Sjön har numer karaktären av en våtmark och åtgärder har utförts för att öppna upp i de täta vegetationen. I dag häckar sångsvan här men åtgärder planeras för att förbättra förutsättningarna

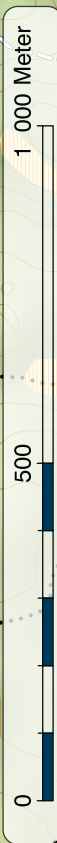
Vägen genom lövskogen

Foto: Anna Onelius

 Lugnesjöns naturreservat

för fågellivet i sjön. Vattenytan täcks av vattenväxternas blad och näckrosor blommar rikligt i sjön. Vattenaloen ser du bara under blomningstiden. Den växer nämligen under vattenytan, men sträcker på sig så att de sågtandade bladen och blommorna kommer upp ovanför ytan när den ska till att blomma. Någon sexuell förökning kan den dock inte hoppas på, i norra Europa finns nästan bara honplantor.

Spår efter järnbruk

Från Lugnsjöns utlopp, i sjöns östra del, leds vattnet i en stenlagd ränna till Vadtjärn. I den övre delen rinner vattnet genom en vackert välvd tunnel. Vilken funktion rännan har haft är inte helt klarlagt, men troligtvis finns en koppling till Östanbros järnbruk som en gång låg vid kusten mellan Vadtjärn och havet. Bruket stod klart år 1694 och från en karta daterad från slutet av 1600-talet finns både bruket och kanalen utritad. Under denna tid var järnet oerhört viktigt, inte minst i Söderhamn. I gevärsfaktoriet tillverkades muskötter till den svenska krigshären, en tillverkning som pågick ända fram till början av 1800-talet. I maj år 1721 stod järnbruket i Östanbro, liksom stora delar av Söderhamn stad, i brand. Det var efter att den ryska flottan svept förbi bygden på sin räd längs Sveriges östkust. Planer lär ha funnits på att man i resterna av järnbruket skulle anlägga en linnefabrik, men till följd av protester från Söderhamnsborna kom den istället att hamna i Flor.

Mindre hackspett

Vårfröjd i reservatet

På vårkanten då vårfåglarnas storslagna sång blandas med rop och trumvirvlar från hackspettarna står också blåsipporna i blom. Blåsippan har ett speciellt växtsätt med en jordstam från vars spets plantan växer upp, själva stammen kan bli flera hundra år gammal. Så kanske är det samma sippor som står i backen och ler mot dig i vårsolen i dag som förgyllde tillvaron för de som resande som med häst och vagn passerade här under tidigare århundraden. När blåsippan blommat klart böjer den blomskaftet mot marken och en myra kan då ses göra ett besök. Blåsippan bildar nämligen en, oljefylld del på frukterna som myrorna gillar och de tar därför med frukten till stacken. När den välsmakande delen ätits upp lämnas resten, vilket innehåller ett frö, och blåsippan har därmed fått hjälp att sprida sig.

Blåsippa

Aktiviteter och

mer information om området

När du ska besöka Lugnsjön kan du använda den upplevelseguide som är framtagen för naturreservatet. Den finns i en låda vid reservatet och på Söderhamns Turistbyrå och innehåller information om var i området sevärdheterna finns, var utsiktstornen står och stigarnas dragning och längd. Missa inte heller Lugnsjödagen på våren. Under denna familjedag anordnas flera aktiviteter runt sjön och det finns möjlighet att titta närmare på vad som döljer sig i områdets natur, både på land och i vattnet.

Vägbeskrivning

Naturreservatet är tillgängligt med bilväg om du kör Södra Tvärleden mellan Hällåsen och Broberg och svänger av på Gamla Sandarnevägen. Vid parkeringen finns en informationstavla om naturreservatet. Du kan också ta vägen mot Sandarne via Stugsund. När du passerat genom Stugsund fortsatt du tills du kommer till en skylt med namnet Vad. Sväng in höger här, under järnvägsbron, och du har vägen till Lugnsjön upp till höger. Bilen får du lämna och gå sista biten. Samma väg går att ta med buss. Ta då linje 63 och kliv av på hållplats Vad och gå tillbaka ett tiotal meter så ser du viadukten.

Ålsjöns naturreservat

Ålsjöns naturreservat ligger i jordbruksbygden någon kilometer söder om Söderhamn. Ålsjön är klassad som en av länets främsta fågelsjöar och är verkligen en fantastisk plats för den fågellintresserade med sitt mycket rika fågelliv. Men Ålsjöns naturreservat har också mycket annat att erbjuda. Här finns en rik växtlighet både i och runtom sjön och i det skogsparti som finns på sjöns södra sida kan du få en uppfattning om hur en urskogsmiljö kan se ut. Ålsjön utgör dessutom ett välskött och lättillgängligt rekreationsområde anpassat för både barnfamiljer och inbitna naturälskare. Mycket arbete har lagts på att underlätta besöket och stora delar av området är handikappanpassat.

Vid Ålsjöns naturreservat och särskilt i den grunda och näringsrika slättsjön rastar många flyttfåglar. I området häckar ett 60-tal fågelarter och över 200 arter har observerats. Här kan du med lite tur se över 100 fågelarter under en enda dag.

Fågellivet

I den grunda, näringsrika sjön finns gott om mat och en variationsrik miljö där många olika arter trivs. Den bruna kärrhöken som häckar i området syns ständigt patrullera över området i sökande efter grodor och sorkar. I vassruggarna mellan de fria vattenytorna finner bland annat flera arter av sumphöns, doppingar och änder föda, skydd och boplatser. Genom att ängsmarkerna, väster om sjön, betas hålls landskapet öppet vilket gynnar vadare och betande gäss och änder.

Våren är en bra tid för fågelskådning i naturreservatet, men också på hösten finns det gott om fåglar i sjön. Under hösten samlas sångsvanarna i Ålsjön. På våren och sommaren däremot finns det bara ett par där. Detta har sin förklaring i att sångsvanen är revirhävande och de visar tydligt sitt missnöje om ett rivaliserande par dyker upp.

Sångsvan

Falkens skrovsmål

Lärkfalken ses ibland i naturreservatet. Gör du ett besök i området under en av de första varma somardagarna har du stora chanser att få se den. Sländorna kläcks just under dessa dagar och det drar lärkfalken nytta av. Den jagar nämligen insekter under försommaren, innan småfåglarnas och svalornas ungar börjat testa sina vingar. Då sländorna svävar över vattnet på jakt efter en partner dyker falken upp och slår sitt byte i flykten. Kvar blir bara sländans vingar som segnar ner genom luften.

Brun kärrhök

Ett reservat tillgängligt för alla

På flera platser i området finns utsiktsplatser och fågeltorn. Mycket arbete har lagts på att göra området tillgängligt för allmänheten. Många breda, fina stigar har anlagts vilket gjort det möjligt att enkelt ta sig runt hela sjön, även på cykel om man så vill. Över blöta områden har breda spångar byggts. Dessa sträcker sig från bilparkeringen och runt i stora delar av området. Detta gör att även den som använder rullstol, vill ha med sig barnvagn eller annars har svårt att ta sig fram i oländig terräng, utan svårigheter kan uppleva denna plats.

Här tar man sig lätt fram i den höga vegetationen av vass och kaveldunet med dess cigarrlika blomställning. Vid sjöns utlopp finns en flytande gångbro i tunneln som sammanbinder reservatet med ängslandskapet på den västra sidan av vägen. Där fortsätter en handikappanpassad stig som går fram till Ålsjöstugan. Gör du ett besök en försommardag har du möjlighet att uppleva den ljuva liljekonvaljens storslagna blomning här i skogsdungen längs med stigen. Väl framme finner du förutom stugan, utställningslokal, fågeltorn och grillplats. Här var tidigare pumpmästarens bostad och bredvid ligger än idag den pumpstation som försörjer Söderhamn med färskvatten. Både Ålsjöstugan och fågeltornet är handikappanpassade och området runt stugan är mycket barnvänligt.

En ovanlig innevärdare

I den gamla skogen på den södra sidan om sjön finns en sällsynt mossa - aspfjädermossan. Den växer på några aspar i reservatet och kräver en fuktig miljö och är känslig för skogsavverkning. Den är beroende av gammal skog som växer på näringsrik mark där det finns grova lövträd. Eftersom aspfjädermossan har så höga krav på sin växtmiljö fungerar den även som signalart som visar på ett område med höga naturvärden där flera hotade arter har möjlighet att leva. Det är dock en hotad och sällsynt art och växer här på en av sina drygt 100 platser i hela landet. Den är också med på rödlistan över hotade arter i våra gränsländer och i stora delar av Europa.

Aspfjädermossa

Urskogens stilla förändring

I nordsluttningen ovanför fågeltornet växer en närmare 200 år gammal granskog. Den urskogsartade skogen befinner sig i ett sent utvecklingsstadium och förändringarna är mycket små. När träd faller får yngre granar en chans att växa upp i de luckor som skapas. Variationen på trädens ålder blir därför stor och flera skikt skapas i skogen, vilket gynnar den biologiska mångfalden. En bäck rinner ner genom branten och här trivs många växer, bland annat strutbräken som frodas i den fuktiga miljön i bäckraviner. Den kallades förr också foderbräken då man ansåg att den var ett bra vinterfoder för boskap. Detta är också en typisk miljö för doftskinn som växer här. Det är en kokosdoftande vedsvamp som i regel växer på liggande granstammar. Doftskinn är en av flera arter som växer i brandrefuger, d.v.s. skogar som på grund av dess höga luftfuktighet ofta klarar sig från skogsbrand. Många fågelarter finns här och en art som är typisk för denna typ av skogar är järpen. Det är inte osannolikt att du skrämmer iväg en järpe när du går längs stigarna i backen då den ofta sitter marken och trycker in i det längsta när den känner sig hotad.

Strutbräken

Markbehov och sjösänkning

Ålsjöns läge på Söderaslätten, i direkt anslutning till jordbruksmarker, gjorde området till ett intressant objekt för sjösänkning. Under tidigare århundraden var jordbruksmarken eftertraktad och i takt med att befolkningen ökade blev också behovet av land större och alla möjligheter att utöka tillgången på brukbar mark var mycket intressant. Då Ålsjön var grund ökade dessutom förutsättning för en god utdelning vid en sänkning av vattennivån. Troligtvis gjordes

Svarthakedopping

sänkningar av Ålsjön redan från 1700-talets andra hälft, kanske tidigare. 1866 stod det som troligen var den största sänkningen klar och i samband med detta dikades också Teljesjön som då täckte stora delar av det område i Söderhamn som idag kallas blötängarna. Den norra viken av Teljesjön låg då ovanför dagens resecentrum, men efter sänkningen återstod endast en kanal. Ålsjön var före dessa företag en stor sjö som förutom dagens utbredning, sträckte sig halvvägs upp mot Söderala i väst och närmare Sund i norr. Den åsrygg som pumpstationen och ålsjöstugan ligger på, där stigen går idag, utgjorde under denna tid en långsmal holme mitt ute i sjön.

Ålsjöns och Teljesjöns utbredning år 1749

Gråhakedopping

Restaurering av Ålsjön

Fisket var en gång betydande här och fångsten var varierad. Bland annat ska man en gång i tiden ha fiskat ål här, därav sjöns namn. Efter sänkningen bildades ett vidsträckt ängslandskap, kallat Ålsjöängarna, i det området som idag ligger väster om E4:an. Från 1930- fram till 1970-talet användes området som åkermark. Under 1960-talet kom man till insikten att Ålsjöns status som en framstående fågellokal minskade i takt med att sjön växte igen. Diskussioner om restaurering och skydd av sjön blev därmed aktuell och Ålsjöns naturreservat bildades 1978. Sedan dess har ett flertal åtgärder utförts för att återskapa sjöns tidigare kvalitéer som fågelsjö. I dag har medelvattennivån höjts med 70 cm och ett mosaiklandskap av bladvassbälten, öar med låg vegetation, vattenspeglar och kanaler har skapats. Detta variationsrika landskap ger en mångfald av livsmiljöer som är grunden till sjöns rika fågelliv.

Mer information om reservatet

I området finns ett stort utbud av upplevelser att ta del av och en broschyr för naturreservatet finns framtagen där stigarnas dragning och framkomlighet, fågeltornens placering m.m. finns utmärkt. Broschyren ligger i en låda vid Ålsjöstugan men finns också att hämta på Söderhamns Turistbyrå.

Vägbeskrivning

Hit tar du dig genom att åka Södra tvärleden mellan Hällåsen och E4:an och svänga av mot Östansjö. Följ sedan skyltarna, parkeringen ligger på östra sidan om E4:an. Man kan också åka via E4:an. Ca 1,5 km söder om Söderhamn finns avfarten, där sitter också de brunavita vägskyltarna till Ålsjöns naturreservat.

Foto: Andreas Håberg

Skatöns naturreservat

I det yttersta kustlandet sydost om Söderhamn finner du Skatön som ligger i direkt anslutning till fastlandet. Naturreservatet som täcker hela ön är ett fantastiskt friluftsområde med möjlighet till bad och härliga upplevelser i en varierad och vacker natur. Den långsmala ön som sträcker sig långt ut i det yttre havsbandet och ger en möjlighet för besökaren att uppleva Söderhamns sagolika skärgård.

Skatön är ett populärt utflyktsmål som har stora kvalitéer och mycket att erbjuda som frilufts- och naturområde. I naturreservatet finns förutom fina stränder, en variationsrik natur som sträcker sig från naturskogsartad tallskog till strandängar där florin är rik. Här växer bland annat gåsört, slätterblomma och kärrspira som är typiska arter för strandängen. Runt den skogsbeklädda ön tar man sig lätt på det väl utbyggda nätet av stigar.

En lättillgänglig ö

Många av besökarna kommer till ön med båt och åker ofta till öns nordvästra sida där en sandstrand med brygga, grillplats och toalett ligger. Men till ön kan man också ta sig landvägen genom bron som går över Svartsundsrännan. På andra sidan delar sig stigen. Tar man till vänster kommer man till badstranden och vidare upp mot utsiktsplatsen på Skatberget. Stigen till höger slingrar sig bred och lättframkomlig längs med ön och når till slut den sydöstra delen där de flesta stugorna ligger. På udden allra längst i söder ligger Skatrevet som är ett viktigt område för många

fåglar. Det är också orsaken till att man inte bör gå ut på revet under häckningssäsongen. Här studeras ofta sträckande havsfåglar under vår och höst.

Utsiktsplats med spår från istiden

Från Skatbergets topp, öns högsta punkt, får man en fantastisk vy över ön och skärgården runtomkring. I öster syns horisonten och i väst framträder de mjuka formerna av bergen i Hälsinglands inland. När du står där på hållarna kanske du fundera på vad de centimeterdjupa fåror man ser i berget kommer sig av. Detta är ett spår efter inlandsisen där stenar som var fastfrusna i isen skrapade mot hållarna. Den nötning som blev av isen kan man också se på ett annat sätt på Skatberget. På den sida som är riktad mot havet är berghållarnas former mjuka till följd av isens skavning och slipning, den så kallade stötsidan. På läsidan är formerna mycket mer dramatiska. Stora stenblock har plockats loss och skapat höga, skarpa kanter. Flera av de bortbrutna blocken kan du se längre ner i slutningen nedanför berget, många går till och med att utifrån dess form lista ut var de en gång suttit.

Gåsört

Badstrand

Foto: Anna Onelius

Landhöjningens effekter

På öns norra sida ligger flera stora klapperstensfält som vittnar om landhöjningsprocessen. Allt eftersom landet stigit upp ur vattnet har vågorna sköljt ur marken och bara det grova material ligger kvar. På vissa fält syns tydliga strandvallar som en nivåskillnad i fältet och är en lämning av en högsta strandlinje som

bildats vid hårt väder. Vissa av klapperstensfälten ligger idag öppna, andra är glest skogsbeklädda. Också växtligheten på ön vittnar tydligt om att ön är påverkad av vågorna.

Samtidigt som det fina materialet sköljts ner i havet från öns norra sida har också en del partiklar svallats över och lagt sig på öns södra sida. Marken är därför torrare på den norra sidan och är en orsak till den tydliga skillnaden på växtligheten och skogens täthet på de olika sidorna på ön. Tallen som till skillnad från granen klarar att växa på väldigt torra platser är därför vanligare på den norra sidan. Den växer till och med på de kala hållarna och på klapperstensfälten står enstaka tydligt vindpinade tallar. Marken under de vridna grenarna är här klädd av lavar, ljung och det lågväxande, lingonlika mjölonet. På södra sidan, där jorden är finkornigare, hålls fukten kvar i backen på ett annat sätt och näringstillgången är större. Här är granen vanligare och på marken växer mossor, blåbär- och lingonris och inslaget av örter är mycket större. Om tittar efter kan du se att sandstränderna endast finns på de skyddade delarna av ön.

Nattviol

Foto: Gunnar Andersson

En väldoftande nattsuddare

Har Skatöns natursköna miljö hållit dig kvar efter sommarkvällens infall, har du chansen att uppleva den ljuva doften från nattviolen. Denna orkidé, som växer utmed stigen på öns sydöstra del, har den egenheten att dess doft blir starkare på kvällen. Den lockar då till sig svärmare som pollinerar dem, men kanske kan den locka dig också. Kom ihåg att nattviolen liksom alla andra orkidéer är fridlysta. Se och lukta, men inte röra!

Svartsundsränns historia

Den kanal som skiljer Skatön från fastlandet kallas Svartsundsrännan. Förr kallades detta Svartsund eller

Svartsundet och var då en bred farled. Den användes då, liksom idag, som inomskärsled för att slippa runda Skatön på dess yttre sida. Farleden omnämns redan på 1300-talet då en biskop passerade här på väg till landets norra delar. På medeltiden tog ofta välbeställt folk denna väg för att slippa resa genom Hälsingeskogarna där många rövare härjade. Under den tid och fram till 1900-talets början beboddes Skatön, liksom många andra platser i Söderhamns skärgård, av fiskare. Fiskebåtar gick då regelbundet i Svartsundsrännan men landhöjningen började tidigt göra sig påmind. Skatön höll långsamt på att bli en del av fastlandet, vilket förstas skapade problem för framkomligheten i sundet som blev allt smalare och grundare. Redan i mitten av 1800-talet gjordes arbeten med att förbättra framkomligheten inomskärs Skatön. Trots att man grävt ur sundet krävdes nya insattser på 1870-talet. Svartsundet började då ta formen av en smal ränna och en kanalförening fick rätt att ta ut en avgift av dem som passerade genom farleden. På 1920-talet fördjupades rännan och betongkanter upprättades längs kanterna. Ytterligare två insattser gjordes på 1900-talet utan tillfredställande resultat varför en grundlig urgrävning gjorts som var klar 2007. Skatön är därmed än idag fri från fastlandet och Svartsundsrännan allttjämnt en framkomlig inomskärsled.

Mjölon

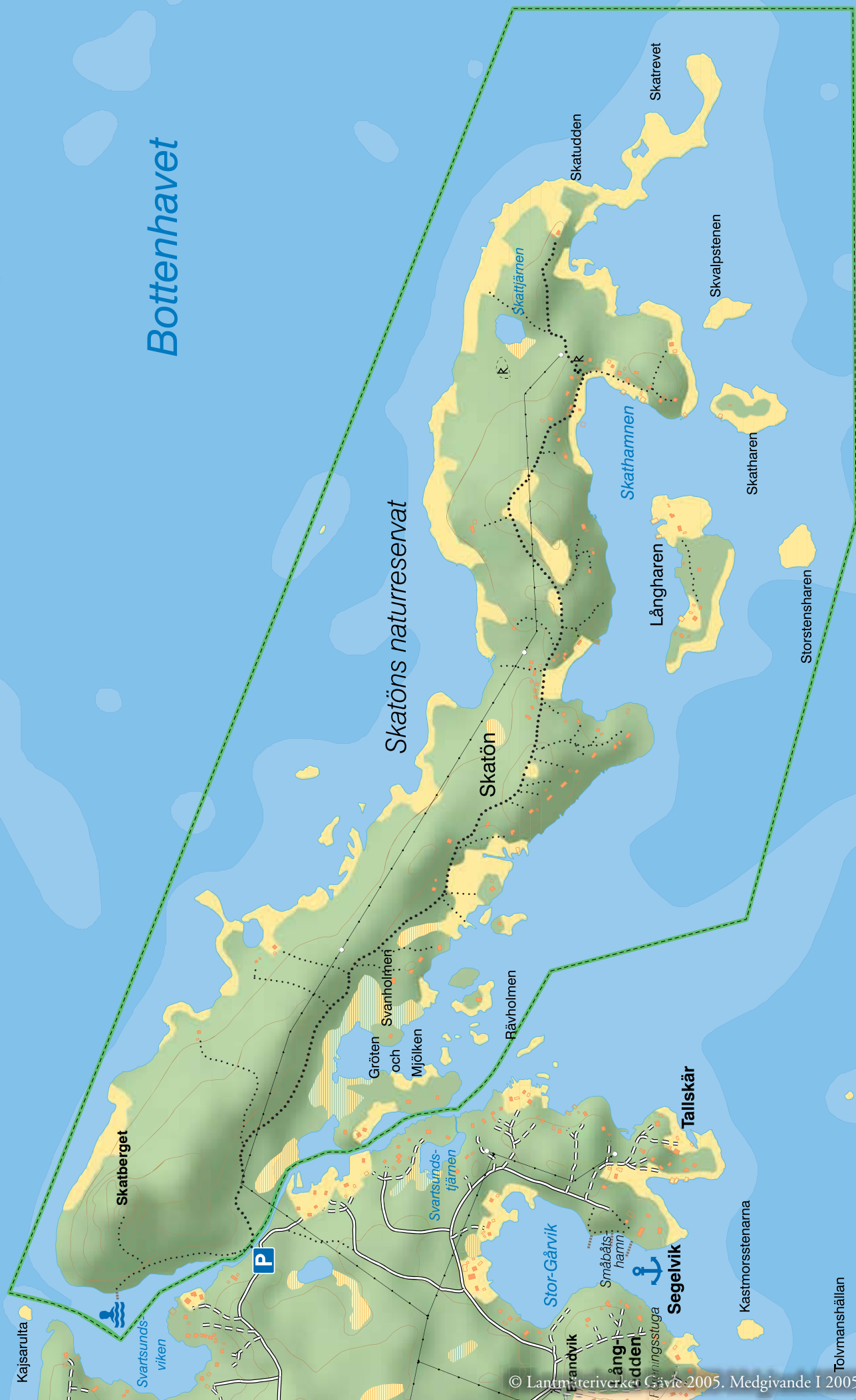
Mer information om området

När du ska besöka Skatön kan du använda den upplevelseguide som finns för reservatet. Den hittar du på Söderhamns Turistbyrå och vid reservatets informationstavla. Guiden innehåller en detaljerad karta över stigarnas dragning och längd, var öns sevärdheter finns, utsiktsplatser m.m. Med andra ord visar den var på Skatön du hittar den plats som passar dig bäst, för här finns något för alla.

Vägbeskrivning

Från Söderhamns centrum tar du vägen mot Forsbacka, över bron och sedan höger ut efter Utviksvägen ända till Utvik. Här tar allmän väg slut och det är också här bussen vänder om du skulle ta bussen, linje 62, hit. Härifrån fortsätter en grusväg, följ bara skyltarna så når du efter ca 2 km fram till reservatets parkeringsplats vid Svartsundsrännan.

Stenöorns naturreservat

Foto: Andreas Häberg

Utmed kusten sydost om Söderhamnsfjärden breder en flack, öppen åsrygg ut sig i havet och bildar Stenös yttersta udde, Stenöorns naturreservat. Här finns ett mycket rikt fågelliv och är en utmärkt plats för fågelskådning, speciellt om man är intresserad av att studera vadare. Platsen räknas till en av länets bästa fågellokaler och de allra flesta arter av vadare som regelbundet förekommer i Sverige har setts i här. Från utsiktstornet har man en god överblick över hela naturreservatet.

Under vår och höst är Stenöorn en viktig rastplats för många sträckande fåglar. Området är också häckningsplats för många arter och längs de långgrunda sandbankarna och utmed sandstränderna är tillgången på mat stor. Att området är öppet och i stor utsträckning saknar hög vegetation är också en bidragande orsak till att vadarna trivs i här. Stenöorns stora betydelse för fågellivet gör att det är känsligt för mänsklig störning. Under perioden 1 april - 31 augusti får man därför hålla sig till stigen och utsiktstornet. För att kunna se fåglarna tydligare bör man komma ihåg att ta med sig kikaren när man besöker naturreservatet.

Variationsrik flora

Trots den till synes karga miljön, bestående av genomspolad sand som ger en ensidig och näringsfattig jord, är floran rik. Olika delar av området utsätts för olika former av störning som ger förutsättningar för flera typer av växter. Vissa delar är oerhört torra, andra översvämmas eller sköljs av vågor. Havets påverkan gör också att växter som anpassat sig till miljöer med högre salthalt växer här.

Strandglim

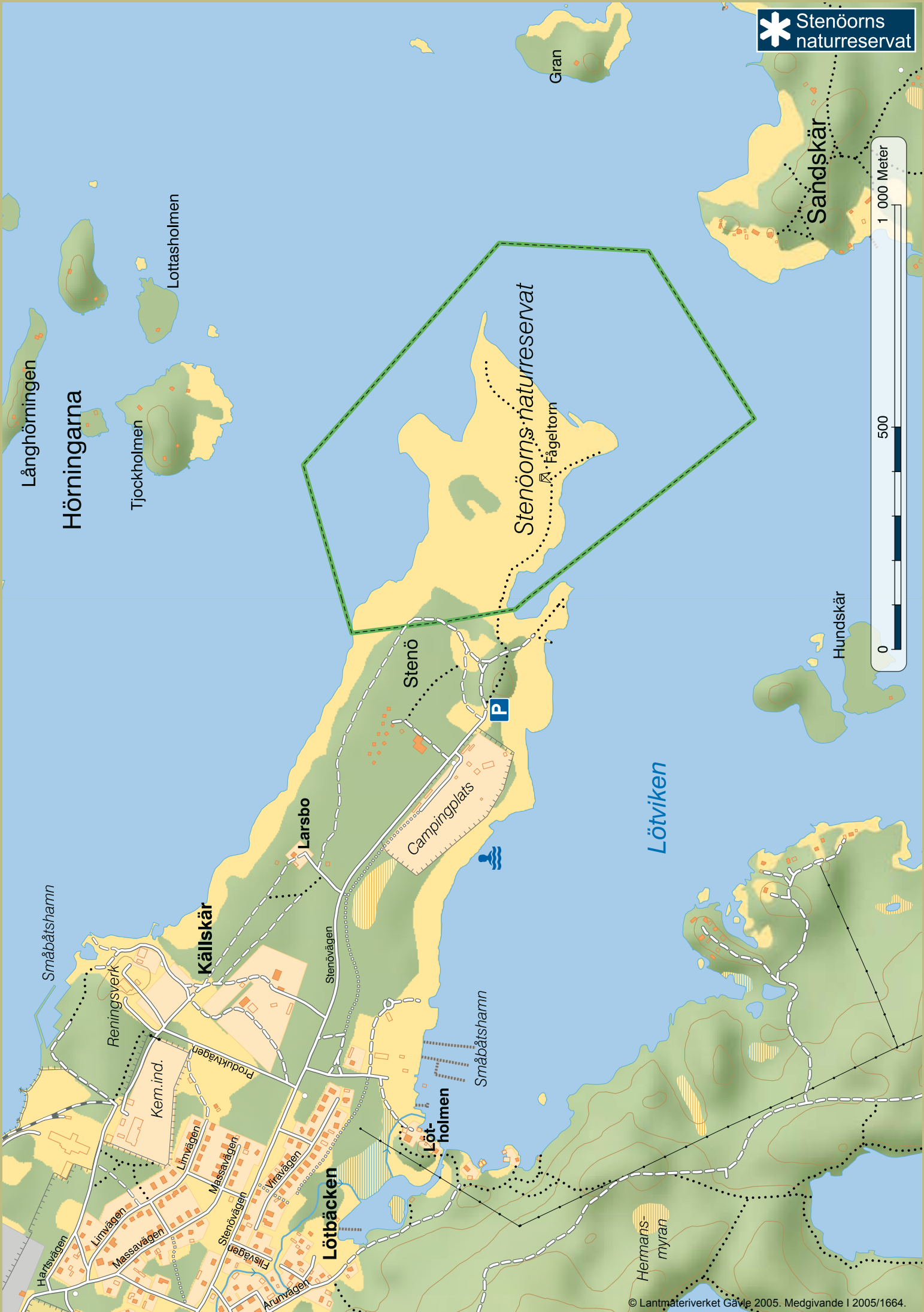
I de områden som inte havet når är marken torr. En typisk art för den näringsfattiga sandmarken är kråkbär som här bildar stora täta mattor. Längs med den lättframkomliga stigen som går genom det platta landskapet på udden växer också strandglim på en del ställen. Den lågvuxna örten känns lätt igen på de enstaka stora blommorna som under de vita kronbladen har ett uppsvullet foder med ett rött nätmönster. En annan växt som är typisk för denna miljö är den kraftiga, högre och salttåliga strandrågen som med sina blågröna blad står i den övre strandzonen. Strandrågens jordstam skickar ständigt upp nya plantor och dess spridning bidrar till att binda och stabilisera sanden, en egenskap människan drar nytta av då växten ofta planteras för att binda flygsand.

Storspov

I andra, lägre delar, ligger strandängar som periodvis översvämmas. Här är floran mycket rikare och vid

stigen i reservatets början växer vattenmynta med violett blomning. Gnider man bladen försiktigt mellan fingrarna känner man tydligt doften av mint. Men kom ihåg att det inte är tillåtet att plocka blommorna inom naturreservatets gränser.

Inlandsisens avsmältning - Stenöorns bildande

Stenöorn skapades en gång av isälvsavlagringar och bildar idag den ostligaste delen av Ljusnanåsen, eller Söderalaåsen som den också kallas, innan den försvinner ner i havet. När inlandsisen smälte strömmade nämligen väldiga vattenmassor fram under isen i så kallade isälvar. Dessa följde ofta berggrundens dalgångar och transporterade stora mängder material. När älven nådde iskanten minskade strömhastigheten och materialet sjönk till botten. Avlagringar består i huvudsak av grus och sand medan det i isälvens kärna låg stenar som slipades och nöttas till mjuka former. Rullstensåsen är en avlagring som skapats på detta sätt och bildar skarpa ryggar på en del platser i landskapet. När isens avsmältning stannade av stod iskanten under en tid kvar på samma ställe och tjocka lager av sediment kunde då bildas. Det finns idag flera spår efter Ljusnanåsen i kommunen som går att se både på kartor och direkt i naturen. Från Stenö kan man följa åsen mot nordväst. Vid flygstaden, som ligger på åsen, är den sandrika jordmånen påtalig. Åsen sträcker sig också förbi Söderala, Mohed, Glössbo och vidare upp i landet. Dessa isälvsavlagringar har ofta god genomsläpplighet av vatten och stora mängder vatten transporteras här än idag. På många platser i Sverige utnyttjar man dessa som grundvattentäkter, så även i Söderhamn där just Ljusnanåsen används.

Kråkbär

Grönben

En historia finns också om att vattnet som rinner i Ljusnanåsen skulle ha ett utlopp i havet sydost om Stenöorn där flödet är så kraftigt att det på detta ställe går att hinka upp sötvatten direkt ur havet. Men det lär vara en myt.

Vägbeskrivning

Stenöorn ligger 10 km sydost om Söderhamn. Åk mot Sandarne där du svänger av mot Stenö. Följ vägen ut till Stenö camping och fortsätt därifrån ut mot udden. Med buss tar du dig med linje 63. Bussen vänder under sommaren vid campingen och stigar ansluter från parkeringen.

Var hittar man mer information?

Som komplement till denna broschyr finns också upplevelseguider framtagna för några av de beskrivna områdena. Där får du en mer detaljerad information om området och var dess sevärdheter återfinns. Upplevelseguiden finner du ute vid respektive område och på Söderhamns Turistbyrå.

På Söderhamns hemsida ligger Natur- och fritidsguiden som innehåller en mängd besöksvärda platser spridda över hela kommunen. Läs också guiden till våra smultronställen, som beskriver många andra intressanta besöksmål i kommunen.

Teckenförklaring

Punktsymboler

	Järnvägsstation
	Vägbom
	Tunnel
	Transformator
	Fågeltorn
	Naturminne
	Kultuhistorisk lämning
	Fornlämning
	Fornlämning, liten
	Fornlämning, mindre
	Kyrka
	Kyrka, liten
	Begravningsplats
	Klockstapel
	Mast
	Fyr
	Skorsten
	Slussport
	Torn
	Vindskydd
	Sjukhus
	Utsiktsplats/Torn
	Motionsslinga
	Flygplats
	Herrgård
	Golfbana
	Stuga
	Campingplats
	Badplats inomhus
	Badplats utomhus
	Gästhamn

Linjesymboler

	Kraftledning
	Transformatorstation
	Naturresevat
	Djurskyddsområde
	Militära områden
	Järnväg
	Allmän väg, klass 1
	Allmän väg, klass 2
	Allmän väg, klass 3
	Bilväg/gata
	Sämre bilväg

Linjesymboler

	Traktorväg
	Gångstig
	Cykelled
	Avgränsning för fornlämning
	Anläggningsgräns
	Brygga
	Höjdkurva
	Fors, mittlinje
	Bäck/dike
	Vattendrag under markytan
	Vattentub/vattenränna
	Strandlinje
	Strandlinje, diffus

Ytsymboler

	Hus
	Industribyggnad
	Offentlig byggnad
	Uthus
	Vattenyta
	Vattenyta, >6 m djup
	Sankmark, normal
	Sankmark, mindre svår
	Sankmark, svår
	Bebyggt område
	Industrimark
	Öppen mark
	Odlad mark
	Skogsmark

Naturguiden har gjorts som ett lokalt naturvårdsprojekt, vilket innebär att Söderhamns kommun har fått statligt bidrag, så kallat LONA-bidrag från länsstyrelsen för att producera informationsmaterialet. I kommunen har arbetet utförts på Kultur- och samhällsutvecklingsförvaltningen.

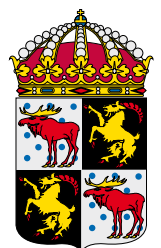
Vi som arbetat med naturguiden är mycket glada för att vi kan förmedla information om kommunens samtliga naturreservat. Dessutom är ytterligare två områden med skyddsvärd natur och med stora värden för det rörliga friluftslivet beskrivna. Det ena är ett område som finns nära Söderhamns stad; Granskär. Det andra är kommunens pärla i skärgården; Storjungfrun.

Ytterligare exemplar av denna naturguide kan kostnadsfritt beställas från
Kultur- och samhällsutvecklingsförvaltningen
Telefon 0270-75010 eller e-post kus.diarium@soderhamn.se

SÖDER HAMN!

 **Lokala
Naturvårds
satsningen**

Projektet finansieras med kommunala medel och statligt bidrag för lokal och kommunal naturvård

**Länsstyrelsen
Gävleborg**